

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

KÉKY LAJOS

ÖTVENÖTÖDIK ÉVFOLYAM

BUDAPEST 1944—1945

HA 1.791

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

KÉKY LAJOS

ÖTVENNEGYEDIK ÉS ÖTVENÖTÖDIK ÉVFOLYAM

MÁSODIK (BEFEJEZŐ) FÜZET

BUDAPEST 1944—1945

ORSZ. SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁR
Növényeknapló
1946. év 5979 sz.

ORSZ. SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁR
Műanyag-Ismeretek
1974. év 1974 sz.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

<i>Kerecsényi Dezső: A „világiság” néhány változata XVI. századi irodalmunkban . . . . .</i>	1
<i>Kristóf György: Miklós Miklós . . . . .</i>	21
<i>Viszota Gyula: Széchenyi Önismeret c. műve . . . . .</i>	81

ADATTÁR.

Ismeretlen Amade-nyomtatvány. <i>Jenei Ferenc</i>	164
Ismeretlen Tompa-versek a II. losonci verseskönyvben. 1. Huszárdal. 2. A honvéd. 3. A szegény honvéd. Közli: <i>Kaszab Andor</i>	43
Pótlás a Kazinczy-levelekhez. <i>Rexa Dezső</i>	162
Szemere Miklós levelei Erdélyi Jánoshoz. Közli: <i>Erdélyi Zsuzsa</i>	48, 102

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Ars medica. XVI. századi magyar orvosi könyv. <i>Alföldi Rezső</i>	62
Bisztray Gyula: Író és nemzet. <i>Berczik Árpád</i>	166
Dolgozatok a drámatörténet és a dramaturgia köréből. <i>Solt Andor</i>	78
Doroghy Ferenc: Somló Sándor színművei.	78
Eckhardt Sándor: Az ismeretlen Balassi Bálint. <i>Kerecsényi Dezső</i>	68
Galamb Sándor: A magyar dráma története 1867-től 1896-ig. II. kötet. <i>Kéky Lajos</i>	75
Gál István: Wesselényi Miklós Szózata. <i>Berczik Árpád</i>	169
György Lajos: Hermányi Dienes József Nagyenyei síró Heraklitusa. <i>G. R.</i>	165
Écsy Ö. István: P. Horváth Ádám Holmijának negyedik darabja. <i>G. R.</i>	80
Hermann Egyed és Eberhardt Béla: A veszprémi egyház- megye könyvkultúrája és könyvvállománya a XIX. század elején. <i>Haraszthy Gyula</i>	167
Hermányi Dienes József: Nagyenyei síró Heraklitus és hol mosolygó s hol kacagó Demokritus. 1762. Kiadja György Lajos. <i>G. R.</i>	165
Jóboru Magda: Akadémiai drámai pályaművek. <i>Solt Andor</i>	78
Kozocsa Sándor: Jászai Mari levelei. <i>Pukánszky Kádár Jolán</i>	74

Miszi László: A magyar tragikum-elméletek története: <i>Solt Andor</i>	78
Pálóczy Horváth Ádám Holmijának negyedik darabja. Kiadta Écsy Ö. István. <i>G. R.</i>	80
Sik Sándor: Esztétika. <i>Galamb Sándor</i>	70
Wesselényi Miklós: Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében. Kiadta Gál István. <i>Berczik Árpád</i>	169

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTÓRIUM.

Az 1943. év irodalomtörténeti munkássága. <i>Kozocsa Sándor</i>	172
I. Általános rész	172
II. Egyes írók	190

SZÉCHENYI ÖNISMERET C. MŰVE.

A világosi fegyverletétel után osztrák rémuralom zúdult Magyarországra. Az osztrák kormányzat elérkezettnek látta az időt arra, hogy a régóhajtott egységes, osztatlan és korlátlan örökös ausztriai császárságot megvalósítsa. Kijelentette, hogy Magyarország azzal, hogy 1848-ban fegyverhez nyúlt, elvesztette addigi minden jogát. Fegyverrel meghódított területnek tekintette, területét egymástól különálló részekre szaggatta, s az így megmaradt „magyar királyságot”, mint az Osztrák császárság koronatartományát még 5 kerületre osztotta, a magyarság közé nemzetiségeket ékelve, hogy súlyát ezzel is gyengítse. A magyarság elvesztette alkotmányát, ősi törvényes jogait, ezeréves politikai, közigazgatási, igazság- és oktatásügyi, kereskedelmi: szóval minden jogát, amely multjára emlékeztette, és ezek helyébe az egész vonalon az osztrák rendszer intézményeit léptették életbe. Az országot elárasztották zsandársággal, idegen tisztviselőkkel, a hivatalos nyelv a német lett, és a kitűzött jelszó (viribus unitis) szerint kiméretlen germanizálással hozzáfogtak a magyarságnak az új Osztrák császárságba való beolvasztásához. A magyarság a vérveszteségtől és az elnyomatótól elkábulva, nagyjórészében fásult dermedtségbe merült. Csak a konzervatív érzelműek, továbbá az elmenekült emigránsok itthon maradt csekélyszámú híveinek egy-egy csoportja adott magáról néha életjelt, de azért az előbbieket a kormányzat előtt mind gyűlöletesebbé váltak, az utóbbiak pedig megfontolatlan vakmerőségükért életükkel adóztak vagy börtönbe kerültek.

Ilyen állapotban volt az ország éveken át. Hiába várt az ország tömege kíméletre, az engesztelődés beálltára, az osztrák kormányzat szigorúan megmaradt rideg engesztelhetetlenségében. A császár házassága, gyermekeinek születése kedvező alkalmat nyújtott ugyan az engesztelődésre, de az ami történt, még a leghűségesebb „konzervatív” elemeket sem elégítette ki. A magyarság iránt az egész kormányzat csak rideg szigort ismert és nem gondolt arra, hogy Magyarország elnyomása és a germanizáció természetellenes törekvés. Az lehetetlen, hogy 8 millió osztrák-német magába ol-

vaszthasson kb. 30 millió magyart, csehét, morvát, tótot, lengyelt, oláht, szerbet, horvátot, rutént; amint az is természetellenes, hogy az aránylag kis területű Ausztria beolvassza a többszörösen nagyobb Magyarországot, azaz — Tomor Ferenc találó mondása szerint — Ausztria, a túrózacskó elnyelje Magyarországot, a gypjúzsákot.

Az 1857. év ismét reményteljesen kecsegtetett: a császár elhatározta, hogy feleségével magyarországi körútra indul, hogy bemutassa neki az országot.

Ebben az időben kapcsolódik gr. Széchenyi István a külvilági életbe. Az 1848-i események bonyodalmai, a magyar szabadság-mozgalom kezdetén a politikai izgalmak tönkretették idegzetét: lelkiegyensúlya felborult, s a döblingi elmegyógyintézetbe került. A legkeserűbb vádakkal ostromozza magát, hogy egyedül ő tette tönkre hazáját, mert 1825-ben felébresztve nemzetét aléltóságából, a reformok terére vezette, s az ezzel megindult pezsgő élet megölte a magyart. Ezt a kínzó gondolatot éveken át senki és semmi sem tudta eltávolítani beteg agyából. A hit fegyvereivel megkísérelte ezt 1849-ben Veith páter, 1852—3-ban pedig régi tisztelője, Albach Szaniszló ferencrendi szerzetes, de eredménytelenül; csak Lonovich József érseknek sikerült 1864-ben némi megnyugvást kelteni Széchenyi lelkében. De ekkor is még két évre volt szükség, hogy lelke megnyugodjék. Ezután helyelközel látogatókat fogadott, s panaszai mindinkább kevesbedtek. Amikor 1856. végén, jobban mondva 1857. elején íráshoz fogott, teljesen eltávolodtak lelkéből az önvád rémségei, és 1857. február 1-től a régi buzgósággal és kitartással kívánta egyes-egyedül hazája érdekeit szolgálni. Először *Szerelem és szeretet* c. elmélkedése írásához fogott, de 7 ivlap után, abba hagyva e munkát, a közelmúlt politikai élet eseményeihez fordul tárgyért, és Béla fiához intézett intelmeinek leszámításával élete végéig megmaradt írásaiban a politika mezején.

1857—1860 közt sokan írtak Magyarország érdekében memorandumokat. Szógyényi László az 1859. évet éppenséggel a memorandumok korszakának nevezi. Voltak azonban többen, akik nem írhattak vagy nem akartak nyíltan írni; ezek röpiratban fejtették ki nézetüket. Ez utóbbiak közé tartozott Széchenyi. Döblingben 4 röpiratot írt: 1857-ben az *Önismeret*-et, 1858-ban a *Blick*-et, 1859-ben a *Die Presse von Österreich*-et és 1860-ban a *Disharmonie und Blindheit*-et, de több-kevesebb vonatkozásban van mások röpiratával is; így Hollán Ernő *Zur ungarischen Frage* (1859. szept.), Kecskeméthy Aurél *Die Lebensfragen Österreichs* (1859.), gr. Széchenyi Dénes *Daguerrotypen von einem ungarischen Edelmann* (1859. dec.), továbbá az *Offenes Promemoria an*

Seine Majestät den Kaiser von Österreich (1859. dec.) és a *Zur Rettung Österreichs* (1860.) c. röpiratokkal.

Ez alkalommal csak az *Önismeret* c. művével foglalkozom.

Széchenyi e művéről hiányosak és tévesek eddigi ismereteink.

Az Athenaeum-könyvkiadótársulat 1874. decemberében rövid hirdetést közölt a lapokban, hogy magyarázatokkal és jegyzetekkel kísérve kiadja Széchenyi *Önismeret* című bölcselmi és politikai reflexiókat tartalmazó művét. A hirdetett mű 1875. közepe táján, magyarázatok és jegyzetek nélkül, valóban meg is jelent. A lapok és folyóiratok bő szemelvényekkel hitták fel a műre az olvasóközönség figyelmét. A *Vasárnapi Ujság*¹ szemelvényeivel azt állapította meg, hogy „a mű írmodora erőteljes, s minden sorban felvillan benne a keserű gúny”; hogy „tartalma politikai vonatkozásokban gazdag, de tulajdonképpen politikai értekezés nem foglal helyet benne, legnagyobb részt filozófiai, egészségügyi és népismereti elmélkedésekből áll.” A *Pesti Napló*² az ír túlnépesedésről írtakat közölve, azt állapította meg, hogy Széchenyi igen hevesen támadja az osztrák kormányzatot. A *Budapesti Szemle*³ szerint az *Önismeret* életbölcseleti elmélkedés, de kiemeli, hogy Széchenyi fejtegetései közben „számtalanszor emlékszik meg az engesztelhetetlenül gyűlölt bécsi kormányról, végül mégis elfáradtan hanyatlik ki kezéből a toll, mielőtt fölvelt témáját végig fejtegette volna,” és megállapítja, hogy a mű *befejezetlen*.

A legalaposabban a kiadótársulatnak az *Önismeret* előtt közölt előszava jellemzi a művet. Hangsúlyozza, hogy az ország akkori (1857.) elkeseredett hangulatát a *Blick*-kel azonos maró és kiméretlen humorral tolmácsolja, és hogy a két műben sok helyütt a tárgyak is azonosak, továbbá, hogy a mű ragyogó emlék ama sötét éjszakából, hangos szózat az elnyomás némaságából, oly hazafias érzések és oly életrevaló gondolatok tolmácsa, amelyek mindenha erős visszhangot fognak kelteni a gondolkodók elméjében s a hazafiai szívében.”

Sajnos, e szavakat nem értékelték sem 1875-ben, sem később; még arra sem érdemesítették, hogy keresték volna, mely részletekből következtethetünk a műnek az előszóban találóan kifejezett politikai és hazafias jelentőségére. Nem kutatta senki sem, igaz-e a *Budapesti Szemle*-nek az az állítása, hogy az 1875-ben megjelent *Önismeret* befejezett vagy

¹ 1875. évf. 442. és 457. l.

² 1875. évf. júl. 9. szám.

³ 1875. évf. 217—223. l.

befejezetlen mű-e. Károlyi Árpád figyelmét is elkerülte ez az előszó, amikor 1921—2-ben kiadta a *Döblingi Iratok* II. kötetében Széchenyinek az 1860. márc. 3-i döblingi, illetőleg a bécsi házkutatás alkalmával irnokánál, Kiss Mártonnál lefoglalt 694 ívlapnyi, címjelzés nélküli kéziratát. Cím azért nem volt a fogalmazványon, mert a kéziratnak csak a 201—894. számú ívlapjai kerültek a rendőrség kezébe; a mű eleje, az 1—200. lapok a címjelzéssel együtt hiányoztak. Károlyi elismeri ugyan azt, hogy a lefoglalt és címtelen kézirat több részlete, ezek közt különösen a Sobri betyárjának az esete, az *Önismeret*-re való kapcsolatra mutat. Elismeri azt is, hogy a lefoglalt iratok közt megtalált és 20 ívlapra terjedő *Önismeret* feliratu jegyzetlapok közül az 1—3. lap az 1875-ben kiadott *Önismeret*-re, a többi a lefoglalt 201—894. lapok anyagára vonatkozik, s így az 1875-i *Önismeret* és a lefoglalt 201—894. lapok kapcsolata kétségtelen. Bevallja azt is, hogy a rendőrség által lefoglalt 201—894. lap anyagát is *Önismeret* címen kellene kiadni, mindezek ellenére megállapításai alapján mégis másként határozott.

Károlyi megállapításai és elhatározása két pontba foglalhatók:

1. Az 1875-ben megjelent *Önismeret* a kéziratnak hiányzó 1—200. lapját közli. E kétszáz lap sorsára vonatkozó megállapításaiban ellentétbe kerül önmagával.

2. Az egész kézirat (tehát az 1—894. lap) anyaga nem egy, hanem két műnek a fogalmazványa; a rendőrség által lefoglalt 201—894. lapból a 201—237. lapokat lecsatolta (mint az 1875-ben megjelent *Önismeret*-hez tartozókat), mert e két részben a hang azonos; a 238. laptól kezdve a mű iránya és tartalma megváltozik; innen Széchenyi minden magyarázat nélkül, csaknem hirtelen elhagyja az *Önismeret* derűs mezőit és neki fog politikai vádiratába, hogy minden keserűségét kiöntse; Sobri betyárjának esete a fordulópont, ez jelzi Széchenyi kitörését: éppen ezért a kéziratnak a 238-tól 894. lapig terjedő részét „Széchenyi szellemének megfelelően” *Nagy magyar szatírának* nevezi el; Széchenyi e két művét (t. i. az *Önismeret*-et és a *Nagy magyar szatírat*) *önmagának* írta.

*

A kérdés megoldásának kulcsponja a kézirat hiányzó 1—200. lapja. Ez a rész dönti el a kérdést: igazak-e Károlyi Árpádnak a fenti két pontba foglalt megállapításai és helyes-e okoskodása. Az *Önismeret* fogalmazványának 1—200. lapjait sikerült megtalálnom.

Ez a kéziratrész Károlyinak az első pontban előadott megállapításait ilyképpen igazítja helyre:

Az 1875-ben megjelent *Önismeret* a kéziratának csak a 187. lap $\frac{2}{3}$ -ig terjedő részét közli, a további $13\frac{1}{3}$, azaz a 187—200. lap anyaga *teljesen ismeretlen*.

A kézirat sorsára nézve Károlyi ellentmondó megállapításokat közöl: a *Döblingi Iratok* II. kötetének 2. lapján azt állítja, hogy a Kiss Mártonnál lefoglalt 201—894. számú lapokkal szemben az 1—200. lap már az elkobozás alkalmával sem volt meg, és mint a többi rendőrségi jelentésből látható, *soha nem is került a rendőrség kezébe*; ezzel szemben 6 lappal alább a 8. lapon viszont azt állítja, hogy az első kétszáz oldalt Széchenyi később *átdolgozta*, Kiss Mártonnal letisztáztatta, és ezt az átdolgozást és tisztázatot a rendőrség 1860. márc. 3-án Kiss Mártonnál lefoglalta, de 1860. májusban, mint „semleges tartalmút” az özvegy grófnénak visszaadta és ez látott 1875-ben *Önismeret* címen napvilágot — még Török János gondozásában, de már halála után.

Melyik állítás igaz? Lefoglalták-e Széchenyi fogalmazványának első kétszáz lapját vagy nem?

Széchenyi eredeti fogalmazványa azt bizonyítja, hogy e részletet nem dolgozta át, mert az 1875-i *Önismeret* a napi keletekkel ellátott fogalmazványt szóról szóra közli a kézirat másolójának minden hibájával, amelyeket részben azért követett el, mert a kéziratot nem tudta jól elolvasni vagy többször Széchenyinek Tasner Antal számára írt megjegyzésével együtt másolta le. Ha Kiss Márton tisztázta volna le, Széchenyi, szokása szerint, kijavította volna a hibákat.

A kézirat 1—200. lapja Tasner Antalhoz került, s a mellette megmaradt két másolati lap arra mutat, hogy a kéziratot Tasner halála után Tasner egyik gyermeke másolta le.

Az *Önismeret*-et nem Török János tette közzé. Károlyi valószínűleg Széchenyinek Tasnerhez intézett leveleiből következtette Török János közreműködését. Töröknek nem volt része az *Önismeret* kiadásában. Ezt abból láthatjuk, hogy az Athenaeum 1874. decemberében hirdette az *Önismeret* megjelenését. Maga a kézirat 1875 elején kerülhetett a nyomdába és 1875 közepén jelent meg, — ezzel szemben Török János már 1874. februárja óta nem élt. A munka megjelenése után, az ismertetések alkalmával Török nevét sehol sem említik meg. Török e kiadásáról nem szól semmit sem Szinnyei életrajzgyűjteménye, sem a Törökre vonatkozó emlékbeszédek: mindez arra mutat, hogy nem Török, hanem a Tasner-család tette közzé a művet, és ebben gr. Lónyay Menyhért is közbenjárt. Török *gondozásáról* egyáltalán nem lehet beszélni, mert a mű magyarázatok és jegyzetek nélkül jelent meg, a szövegben pedig nem látszik meg semmiféle „gondozás”.

A 2. pontban foglalt meghatározások, következtetések

téves és önkényes elgondoláson alapszanak. Első sorban áll ez Károlynak arra az állítására, hogy Széchenyi *Önismeret* c. és 894 lapra terjedő kéziratában nem egy, hanem két munkát írt: az *Önismeret*-et és a *Nagy magyar szatirát*. Károlyi azt állítja, hogy az 1875-ben megjelent *Önismeret* hangja, célja és tartalma a 237. lapig azonos, és ez csak a 237. lap után változik meg, mégpedig hirtelen, minden magyarázó átmenet nélkül.

Azt, hogy igaz-e ez az állítás, az 1—237. számú lapok eszmemenete igazolja vagy cáfolja meg. Lássuk tehát a mű eszmemenetét a 237. lapig!

Széchenyi művét azzal a bölcs megállapítással vezeti be, hogy az *önismeret* minden emberi bölcseségnek legmélyebb sarkalata, ezt azonban csak tökéletes világosság, a teljes szabad eszme- és szócsere meg az életkör korlát nélkül való megválasztása segíti elő. Neveléssel az ember mindenre képezhető ugyan, de nem bizonyos, hogy mesteri magasságra emelhető-e. A szülők első kötelessége tehát, hogy gyermekeiket lelki és testi jobb tulajdonságaikkal, de hibáikkal is teljesen megismertessék, nehogy gyermekeik többre becsüljék magukat és az önkecsegtetés csábjaiba essenek. Széchenyi ezután példát mutat arra, hogyan kell egy 24 éves férfinak eljárnia, hogy magát megismerje. A következő kérdéseket veti fel és taglalja: hány éves, milyen vallású, milyen nehéz, milyen magas, erős-e, egészséges-e? A kérdések nyomán bő részletezéssel, sok körülménnyel ismertet meg; példákat sorol fel a saját vagy ismerőseinek vagy a közélet ismert egyéneinek életéből. Ezt a módszert később is állandóan követi.

Részletesen taglalja az egészség kutatásának nehézségeit. E kérdés keretében behatóan tárgyalja az orvos kötelességét, és megállapítja, hogy sem a szülők, sem az orvosok vagy a tapasztaltak tanácsa nem tudja a serdülő ifjúnak az *önismeretre* vezető belszemét teljesen felnyitni, csak arra képes, hogy felhívja az ifjú figyelmét. A maga-megismerés csak akkor áll be, amikor felötlőbb baj éri az ifjút. Arra kell tehát törekedni, hogy ez az időpont ne későn álljon be. Kívánatos azért, hogy az ifjak már serdülő korukban ismerkedjenek meg az orvosi tannal. Ezután hosszasan tárgyalja az orvosi rendszereket, a különféle gyógy módokat és ennek keretében kiemeli a betegek életrendszerének fontosságát. Hangsúlyozza, hogy a segítséget mindenki önmagában és a valóban okos emberek tanácsában keresse. S itt március 5-én találtuk az első politikai kitérést. Azt állítja, hogy az okos ember egészség dogáiban is helyesebb útmutatást adhat, sőt néha helyesebbet, mint „egy félig betanított és protekció által diplomatisztált tökfilkó, s hány ilyen tök hypokrata gyó-

gyítja most a világot s kivált apostoli császár alatti népeket."
(Világos, hogy itt a politikai orvosokat érti.)

A hibás életrendszer mellett egyes gyógyszerek szerezhethetnek ugyan pillanatnyi enyhülést, az egyedüli gyógyszer mégis a helyesen megválasztott életrendszer. Ezzel egyes nyavalyák elejét vehetjük, sőt meg is előzhetjük. A helyes életrendszer megválasztása azonban nem könnyű dolog, mert változik az egyén, sajátosság, életkor, éghajlat, foglalkozás szerint; más a szellemi, más a testi munkát végzőknél. Itt ismét a politikára tér ki. „Sajnos, azt látjuk, — írja Széchenyi — hogy ahhoz az osztályhoz tartozók nyelik a legzsírosabb falatokat, amely gondolataival munkál, s így a magasabb hivataliak, a miniszterek, főnökök állásukhoz képest fényes ebédeket, vacsorákat adnak és e mellett szüntelen meglakomáztatván, követek vagy más hivataliak, sőt felségi nagykegyességű meghívások által naponként úgy megtöltik magukat, hogy nemcsak délutánra, de másnap délelőttre is megnehezítik maguknak a studiumot.” A munkás viszont egész héten át kenyéren és vizen él, s csak vasárnap eszik húst, iszik bort vagy sört. Az öklözők, gyaloglók Angliában erősebb életrendszerrel erősítik testüket; akik azonban költői szárnyakon az égnek felé akarnak röpködni, vagy akik a földnek és az égnek titkait fürkészik, azoknak életrendszere mindig más volt: alig vagy nagyon hiányosan táplálkoztak. Jaj azért annak a nemzetnek, — jajdul fel ezután Széchenyi az osztrák politikai állapotokra célozva, — amelyet nem a létező realitás és nem a tapasztalás útmutatása alapján kormányoznak, hanem amely valami képzelet súgta emésztetlen teoriák és experimentumok szerinti zsarnokoskodásnak esik martalékaul.” Ha az igazi lángész okszerű lelki idomítással mindent elkövet, hogy lelke a legnagyobb tökéletességre emelkedjék, az sokat láthat a jelenben, sőt a jövőben is. A lélek idomítása azonban csak koplalással, szomjazással, álmomegrövidítésével érhető el. Ilyen emberek igazi profétai magasságra emelkedhetnek és messze láthatnak a jövőbe. Egyszerűbb dolgokban könnyű jósnak lenni. „Már szövevényes tárgyaknál — írja Széchenyi — ... mint például ... a magyar faj végkép meg van-e törve, gyilkolva és eltemetve, — a németiség el fogja-e olvasztani az osztrák fazékba csapott, összekevert nemzetiségeket, — vojvodina nem lesz-e maholnap része valami szerb királyságnak vagy republikának, Horvátországot és Slavóniát nem fogják-e egybeházasítani Carniolával, — Valachia és Moldva nem kerül-e végképi osztrák atyáskodás alá? — mikor fog beállni a legelső ausztriai bankrot s azután a második, harmadik, negyedik, stb. és mily következményeket fog ez szülni? ... Bruck (t. i. a pénzügyminiszter) ki fogja-e rántani az Apostoli (?) csá-

szárságot finánciális szurkaiból? ... mikor áll be azon idő, midőn azt lesz szabad mondani, hála az égnek, a beamterek száma complet? ... megjön-e egykor azon idő, mikor az akasztófának jele oly tiszteletet fog gerjeszteni, valamint a legártatlanabbul ontott vér által az egykor oly csúf keresztfa is ki lett vetkeztetve minden szégyenibül, — s az akasztófa-féle dekoráció nem fog-e egykor az emberek közt nagyobb becsben állani, mint mindazon valóban émelygést okozó csillog és pántlika tarka-barkasága, melyekkel újabb időkben a hizelgők, pöknyalók és segg csókolók xerxesi serege oly különös bőségben saturáltatott... Henczi monumentuma, melyet a magyarnak kifoghatatlan lelki vizsgatására éppen azon helyre rakták, hová a még meg nem gyilkolt nemzet éppen Corvin szobrát óhajtottá állítani, — Corvin szobrát, ki hasonlóul zsarnok, de okos és jószívű, a nemzethez hű zsarnok volt, — kérdem, Henczi monumentuma örökre meg fog-e állani mostani helyén és nem jön-e még idő, mikor az életnek megint visszaadott magyar azt ugyan lerombolni soha nem fogja, — mert ellenségében is tudja tisztelni a hőst, — de legnagyobb kegyelettel — valami más nem oly szembezőkö helyre viendi, mikép az ne bökdösse a magyar szívét szüntelen, mint egy távozni soha nem akaró szemrehányási kísértet, — ily szövevényesb tárgyagnál a jóslás már csiklandósb munka, s ennek végbe vitelére sok segítő szükséges, különösen minden szövevényben világos látás." Ennek bizonyítására például felhossa az 1838-i budapesti árvízset s ebből azt az eredményt vonja le, hogy a *meg nem szűnő parancsnoki- vagy kormánydajkálás egész népeket buta gondolatlanságba sülyesztet.*

Ezután visszatér az „egészséges vagyok-e?” kérdés taglalására. Ennek keretében az orvos kötelességeit sorolja fel s újra ismétli, hogy az orvosi tannal mindenkinek már serdülőkorában meg kell ismerkednie. Szükségesnek tartja az ingerlő szerektől való tartózkodást és meg van győződve, hogy koplalással több beteget lehet kigyógyítani, mint amennyit bármely orvosi rendszer orvos a képes „viribus unitis” vagy „seperatis viribus” — céloz az osztrák jelszóra. Erre például felhossa egy francia püspök esetét, akit uralkodója parancsára koplalással gyógyítottak ki. A legtöbb betegség nemcsak eledellel való megrontásból, hülésből, ragályos betegségből vagy egészségi excessusból ered, hanem a sok evéstől is. Leírja egy magyar főpapi ebéd étel- és italsozotát, amilyeneket kivételesen elbírhanni, de naponként ismételve megtöri a testet, és eltompítja a lelki tehetséget. Ezt Napóleonnal bizonyítja. Nagy különbséget lát a sovány Bonaparte tábornok és a kihizlált Napoleon császár közt. Az elsőnek inspiratióit bámuljuk, az utóbbinak pedig számtalan os-

tobaságait. Bukását elbizakodottságának, de legfőképp a természetéhez és foglalatosságához nem illő életrendrendszernek köszönheti. *A világi események csak azért sikerülnek vagy nem sikerülnek, — hangsúlyozza — mert a kormányrúdnál lévők* vagy teljes egészségben jóra fordítják a dolgot vagy energia hiányában a helyes útra vinni képtelenek; éppen azért sokszor egy pohár bor vagy valami édesség élvezete is elég, hogy más irányt adjon az eseményeknek. — Íme, Széchenyi így hozza kapcsolatba a politikát az önismerettel!

Egészséges testben egészséges lélek, hangzik a közmondás, és valóban ez a kettős egészség az emberi tökéletesség ideálja; de ez a kettős egészség ritkán jár együtt, és nehéz a kellő egyensúlyt megtalálni. Régen a test volt a fő, a nagy vitézek sem olvasni, sem írni nem tudtak. A lőpor feltalálása után a test háttérbe szorult. Most megint a kelletén túl gyakorolják az ifjúság testét; igaz, a léleknek is meg akarják adni a kellő illetéket, de az, amit a fejükbe vernek, nem sokat táplálja a lelküket.

A magyar püspöki ebédek bármely európai fejedelmi főváros nagyúri és diplomatai lakomáit juttatja eszébe. Ez is változatos ételben és italban, sőt még rafináltabb. A baj az, hogy e lakomák nagyon elterjednek. A meggazdagodott bankár époly erősen hízlalja magát és vendégeit, mint a grófok, hercegek vagy egy máról holnapra uborkafára emelkedett s magas paripájáról commandirozó apostoli genie traktálja nagykegyesen meghitteit, s ezt igyekeznek utánozni; — így aztán nem csoda a betegek szaporodása, ami meg a túlnépesedést gátolja. Ez Irlandiát juttatja eszébe, s a túlnépesedésről a többek közt így elmélkedik: „Hány tudós gyalazza az angolt, hogy Irlandiát szomorú állásából ki nem emeli. S kivált mai időben, hány osztrák reformator szájaskodik az angol kormány ellen, — soha nem tudván felejtteni s bocsátani, mennyire megrövidíté ez nem egy szerencsétlen magyarnak „ki nem adása” által akasztási jó kedvét és élvezetét — és azon bécsi bohózat szerint „Einen Jux will er sich machen” — az egész multság arra lön reducálva, miszerint ő azt csak in effigie lássa, amit in originali megtapsolni oly kitünő jószívűséggel és oly fenséges nagylelkűséggel annyira szomjazott. — Igen,! Vajmi erősen szájaskodnak, — és csak azért nem szájaskodnak még erősebben szinte megbosszantásig, mert Anglia nem Piemont, — és a legtökfejűbb diplomata is csak ért és tud annyit latinul, miszerint azon bölcs dictionának mélységét egész mértékben méltányolhatja, mely így zeng: quod licet Jovi, non licet bovi.”

„Nem egy bölcs osztrák — folytatja Széchenyi Bach-ra célozva, — szájjal azonnal megoldaná e kérdést... mert alig hihető, mily erős magábabízást, sőt feneketlen szemte-

lenséget fejt ki minden control nélküli, máról holnapra igen alacsony állásból igen magas paripára ültetett hatalom." Széchenyi szerint az angol kormány Irlandia ellen csak hatalmaskodott; a szemére hányt szívtelenségre Széchenyi így válaszol, a magyar elnyomatásra gondolva: „Erre tán nem lehet egyebet mondani, ha azon sok kötéltre emlékezünk, melyet senki sem tudja quo jure — ha nem jure fortioris et jure canonico, t. i. ágyu, puska és hóhérico — felhasználtak mint altum silentium, — míg az idő maga magától ellenállhatatlanul meg fogja bosszulni e mennyekbe kiáltó szív- és velőtlenséget.”

A túlnépesedés, különböző körülményeinek és gátjainak megbeszélése után ismételten hangsúlyozza, hogy a kormányok legfőbb feladata a lakosság testi és lelki szebbítése, s ha a nemzedékeket sem testi, sem lelki eledelben nem rövidítik meg, a legtöbbször a szebb testben szebb lélek is lesz. A bölcs fejedelem első hivatása, hogy szép, erős és egészséges lakosokkal szaporítsa a hazát. Senkinek sem szabad sem a maga, sem másnak testét, lelkét sérteni. Minden időben voltak magasabb felfogásúak, akik az emberek szebbítését tűzték ki maguknak feladatul, de kevés volt az eredmény, mert egyoldalúan cselekedtek. Az állatok szebbítése könnyű, annál nehezebb az embereké. A szebbítést a természet szerint a testtel kell kezdeni, de erre szükséges az a feltétel, hogy a szülők is szépek, egészségesek legyenek. Mi történjék a rútakkal? — Energikus módszerhez nyúlni nem szabad. A kormánynak a közvéleményt e tekintetben bölcseséggel kell irányítania, mert a szívtelenség, macchiavelizmus és tartuffe-i eljárás a közvéleményt csak elmérgesíti. Ha a kormány hisz a tételben, hogy szebb emberek gyermekei is szépek lesznek, ez kihat majd a közvéleményre is, s ha ez elterjed, bizonyára meglesz ennek a hatása is.

Ezután Széchenyi ismét visszatér az életrendszer taglására és ennek keretében az evésre és ivásra. Újból rámutat arra, hogy a vagyonosabb rész többet eszik a kelletnél, azért terjed el a sok betegség. Ez a rossz életrendszer már rendessé válik. Még nagyobb baj azonban az, hogy a kormányférfiak rendszeresen résztvesznek „ebéd- és vacsorai elszédítésekben, és nem egy közülök, aki eddig szerény körben élt, most kénytelenül a lakomák szeszei által oly felingerelt állapotba zavartatik, hogy ez az állapot bennük a képzeleti és költői tehetséget bámulatosan kifejti, viszont a gyakorlati szűk bölcseséget a fagypontra alá süllyeszti, és caricaturává válnak, amelynél nevelésesebbet képzelni lehetetlen, ha nem volna ez annyira átok-teli.”

Ezzel az „átok-teli” szóval fejeződik be az 1875-ben

megjelent *Önismeret*. A *Budapesti Szemle* ismertetése helyesen állapítja meg, hogy a mű befejezetlen.

Széchenyi, fogalmazványa szerint, 1857 ápr. 17-én fog hozzá ahhoz a szakaszhoz, amely az „átok-teli” szóval fejezi be a mondatot, de ugyane napon még 5 ívlapot írt meg e gondolatának kifejtésére. Miért szakadt meg itt a 187. lapon a szöveg további 13 1/3. lapjának közlése? Mi az, ami átok-teli? — Erre válaszol az ismeretlen 13 1/3 lap szövege.

Az osztrák államférfiak kormányzata átok-teli a magyarságra. Ezt bizonyítja Széchenyi az ismeretlen lapokon, s ez a bizonyítás a leghevesebb támadás azok ellen, akik Magyarországot megfosztották önállóságától és bilincsbe verték. Részletesen ismerteti az 1848. dec. 2-i trónváltás — vagy mint Széchenyi nevezi — „az olmützi napok” történetét és ennek keretében az akkori hírhedt osztrák miniszterelnöknek, herceg Schwarzenberg „Ő Boldogságának”¹ következő döbbenetes jellemrajzát adja:“

„Olmütz falai közt rakatott mind ennek sarkalata. S valljon ki volt azon boldog főszakács, ki mindazon édességeket kitalálta, melyeken most a magyar és nemsokára az egész osztrák nép-collectio úntig rághat. — Ezen főszakácsot kitalálni nem nehéz, mert kiki tudja, és ez éppen nem árkánium, hogy az nem volt más, mint herceg Sch. Ő Boldogsága, ezen az egész világ előtt isméretes, Angliában reprobált, muszkaországban repudiált, szívtelen csábító- és vajmi tudatlan, annál bujább tábornok. Az olmützi conferentiákban ezen boldog, a statusnak másik oszlopa — ki korhelségben, a komolyságnak lárvája alatt, különösen kitüntette magát mindenütt, kivált Triesztben, sokszor tátott szájjal elaludt s hortyogott, úgy hogy egy ott jelenlevő — minden pillanatban azt tudta, az egyiket vagy másikat megüti a guta; minden nap nagy ebéd volt és szintezen tanu nem csudálkozhatott eléggé — azon nagy darabokon — és kivált azon tág pohárbul csurgó nedveken, melyeket Legislator vagy inkább Organisator magába eresztett... Nero, Calligula, úgy mesélik, ha vízhiány miatt már nem igen akart forogni a malomkerék, — vér után szomjaztak, és akkor megint megindult egy kissé a karika, — úgy meg lehet, és errül a boldognak számos ágyasai tudnának legbizonyosabbat mondani, hogy minden pozsonyi, pesti, aradi akasztásnál is egy kissé felemelkedett a Hercegnek életkedve — míg miután megboldogítja a világot és kivált Magyarországot, félrodhadttan csakhamar kiadta első miniszteri páráját Bécsben, és csak az csudálatos, hogy mindazon ausztriai lánegész, mely most az egész világot füg-

¹ Így fordítja magyarra a *Felix* nevet, és ezután vagy „Boldog hercegnek” vagy csak „boldog”-nak nevezi a herceget.

getlen újságcikkekkel oly kitűnő bölcseséggel leckéz, még nem votizált tiszteletére egy fehér márványú ártatlanság színű statuát."

„Azon közönséges confusio alatt (t. i. 1848 márciusától októberéig), melyhez képest senki sem tudta, valljon ki hát a legfőbb úr és legjobb akarattal sem volt képes magára nézve a legjózanabb utat kiválasztani, — megjelent hadával Herceg W(indischgrätz) Budán. Ha ezen valóban lovagi, magas szellemű és becsületes egyéniség megmarad helyén, — bizonyos vagyok, minden kis idő alatt kellő vágásba jő, mert magyar országban a Dinastia ellen soha nem volt rebellio — és mi azon kevés kicsapongókat illeti, kiket lágy velejük republikai sphaerákba ragadott, azokat atyai bánásmód következtében, megkötözte és lepökte volna a nemzet. De midőn látta, hogy akármerre forduljon — ha nem tud menekülni a csapdába és tömlöcbe transfigurált honbul, még sem kerülheti el a bakót, akkor desperatióból köröm szakadtáig csapott maga körül — és legtöbb vezér undok akasztófán adta ki lelkét, — holott hatalmában volt, ha ilyes kimondhatatlan infámiát csak távolrul is gyaníthat — legalább fegyverrel kézben drága áron eladni lelkét."

„De W. nem ígért elég vért és azért rögtön elrúgták, — Haynau lépett szőnyegre, ezen különös egyéniség, ki a vérszopó tigris és a nagy és lágyszívű szamarat tudta egyesíteni magos személyében, és ki aztán oly véresen gazdálkodott is, mikép ha még akkor sem indult meg derekasan az olműzsi szárazmalom, például az aradi kötéljáró kis bohózat alkalmával, akkor valóban a szegény nagyhatalmú impotens Herceget még meg is kell sajnálni."

A továbbiakban Széchenyi rámutat a tobzódással ellentétben arra, hogy az egészséges ember, ha nem variálja az ételeket, csodálatosan kevéssel beéri, a betegnek pedig még kevesebbet szabad ennie. De mivel a magasabb körökben nem lehet teljességgel elkerülni a nagy ebédeket, azt az angol szokást kellene követni, hogy az egész ebéd egyszerre vagy legfellebb kétszerre tálaltassék. A francia és angol szokást ismertetve, megállapítja mindegyiknek előnyeit és hátrányait, majd újra hangsúlyozza, hogy a mérséklet (ételben és italban) a legfőbb tényezője az egészségnek. Ha több egymással hasonló egyén-csoportot kísérletnek vetünk alá s az egyik csoportnak rozskenyeret és vizet, a másikkak csak marhahúst és vizet, a harmadikkak csak burgonyát és vizet, a negyediknek meg pulykahúst és vizet adunk állandóan ellátásként mindaddig, amíg egyik vagy másik csoport egészsé-

² T. i. Világos-nál.

gében ingadozni kezd, meg kell figyelni a symptómákat. Ily eljárással az orvosok hasznos útmutatásokat fognak kapni. Azután ismerteti tervét, hogy kiket vessünk alá ily kísérleteknek, de előbb kijelenti, hogy az embernek, legyen az király, bíró vagy bárki, nincs joga az embert büntetni, csak Isten büntethet. A rendbontókat azonban mégsem tilos bezárással, koplalással, bottal vagy akár hóhérral megbüntetni, ha a büntetésnek javítás a célja. Minden, amit az ember felebarátján — javításon és példaadáson kívül — büntetés neve alatt véghez visz, az az isteni hatalom bitortlása és nem egyéb bosszúnál, gyilkolásnál, mely az égbe kiált. Az Isten senkit sem bízott meg azzal, hogy valakit, *kivált nemzetet, az ő nevében megbüntessen*, mert hisz mindenki gyarló ember, még ha apostoli címmel is van felékesítve, természeti vakságánál fogva ugyanis igazságtalanul járhat el, amiért aztán Attila sem volna jogosabban flagellum dei vagy sáskajárás vagy jégeső. És aki e sorokat olvassa, — írja Széchenyi — tegye kezét a szívére és ne felejtse el, hogy halandó és fejedeleme sem több, mint ember... hogy a szolgaságban görnyedő osztrák minden időben, meg nem szünőleg hogyan illette a szabad magyart s mint csörgő kígyó csak alkalmas pillanatra várt mérges fulánkjának kiadására."

Az osztrák újságírók a március előtti magyar tirannizmus jeleinek, a kalodáknak eltávolítását nagy vívmánynak kürtölik ki egész Európában, de most helyettük az ország zsandárokkal van megtömve. Ezeknél haszontalanabb provisiót ki sem lehet gondolni, mert a hatalmaskodókat és rablókat most nem kalodával büntetik, hanem bezárják, ami oly nagy költségbe kerül, hogy Osztrákia a pénzügyi zavarban fulladozik. Megemlíti, hogy egy porosz herceg¹ beutazván Ausztriát és Magyarországot, útleírásában kiemeli, hogy Magyarországon akasztófákat látott, Ausztriában nem, s hogy Ausztriában világosság és civilisatio van, Magyarországon ellenben sötétség, barbaria és szegénység. Ha azonban a kárpit mögé nézünk — fejtegeti Széchenyi tovább — azt látjuk, hogy az épnek mutatkozó alma belül korhadt. Az ausztriai kormánynak soha sem volt az a legfőbb gondja, hogy népei egészségesek legyenek, hanem az, hogy egészségeseknek láttassanak. Úgy tesz, mint a hirhedt bécsi Geymüller bankár: éveken át látszatra fenntartotta hitelét, bolonddá tette a közönséget, és minél mélyebbre süllyedt, annál több lakomát adott, amíg meg nem bukott. Ausztria is ily ügyesen végzi bemázoló politikáját, — egyik szemfényvesztés követi a másikat, de az ausztriai nép egészségével semmit sem törődik. Az egész „Neu-Österreich” nem is alap-

¹ Pükler—Muskau.

szik egyében mint hypocrisisen, s úgy össze fog omlani, mint annak idején a Geymüller-bankház. A magyarok nem törődtek azzal, hogy a felszínes herceg honukat egészségtelennek tartotta, mert érezték hazájuk jólétét s csak ennek emelésére gondoltak. Az akasztófa helyébe Ausztriának az ország zsírján élősködő beamterek léptek, s míg az akasztófa annak idején keveseknek, a beamterek tábora most mindenkinek kellemetlen és tűrhetetlen. A porosz herceg nem talált Bécsben koldúst, mert a rendőrség ügyelt arra, hogy a koldúsok ne kellemetlenkedjenek a főuraknak, s ha Pesten sehol sem látott ellenőrzőt (controllenst) és szabadon forgott a nép, ez a magyar elv gyümölcse volt, amihez képest nem tehet a kormány az egészségre károsabbat, mint ha a népet sok dajkával elostobítja.

Ez az ismeretlen 13 1/3 lap eszmemenete, eddig tehát az 1—200. lapé. Az utolsó részletet Széchenyi 1857. ápr. 21-én írta, de gondolatmenetének csak néhány mondata került a 200. lapra, az utolsó mondat egy része még ezen a lapon van, a befejezése már a 201. lapra került.

A Károlyi által — hangja és tartalma miatt — az 1875-ben megjelent *Önismeret*-hez csatolandónak vélt 201—237. lapon Széchenyi folytatja az ausztriai és a magyar administratio közt vont párhuzamát. Megállapítja, hogy Magyarországot olcsón és természetes erőkkal kormányozták, Osztrákiát ellenben minden irányban drágán és meg nem szünő, mesterséges ellentétek szerint, ezért van most pénzügye a legkutyább állapotban. Az államtudományok alapja pedig a pénzügy: ha ez jó, az állam minden bajból kilábolhat; ha nem jó, okvetlenül bukásnak indul, hacsak a császár a tudatlan szakácsokat (minisztereket) „ki nem rugja helyükrül”.

E kérdés további tárgyalását megszakítva, Széchenyi visszatér az életrendszernek arra a kérdésére, hogyan lehetne az egészségre vonatkozó fentebb érintett kísérleteket kimerítő tudás megszerzése végett megvalósítani. Azt ajánlja, kísérletezzenek 1000 vagy 500 rabon, ez olcsóbb és célszerűbb volna, mint a zsandárookra kiadott sok millió, és talán nem is lesz eredménytelen.

Majd újra visszatér a többször tárgyalt lakomázásra és ezúttal is kiemeli, hogy a kormány főemberei sűrűn vesznek részt a legszédítőbb lakomákban, sőt versenyre is kelnek e téren a külhatalmi képviselőkkel. És ez a bajok főforrása. Kimondhatatlan szomorúsága abból ered, — jelenti ki Széchenyi — hogy minden kecségtető ámitás megszűnt és a zordon jelen legrejtettebb redőit is leplezetlenül látja undokságukban. Meg van győződve azonban, hogy olyan ember, aki tehetséges, erényes, bölcsen felhasználja a tapasztalato-

kat, teste táplálásában trappista: annyi lelki erőt lesz képes kifejteni, hogy a legtöbben engedelmeskedni fognak neki. Ezután az Önismeret ritka példájaként elmondja Sobri betyárjának egy esetét. Visszatér Simonyi ezredesre, Pupnyák majomra, az osztrák kaszárnyákra bizonyos feltétel beálltával felhúzendó fehér zászlóra, majd így folytatja: „Bizonyos vagyok, mily kimondhatatlan indignatiora fakad ezen majomi anecdot olvasása alkalmával nem egy „szentszagú” — t. i. olyan egyén (céloz Bach-ra), kit nemcsak a közönség tart szentnek, hanem aki magamagát szintúgy megcsalván, mint a világ több mint felét, bona fide azon édes önámításban alázatoskodik, hogy őt, ha nem is éppen szent, egy kis béketűrés után bizonyosan azzá canonizálják, holott ha saját belső tükrébe jó mélyen belenéz, abban nem fog semmi egyebet látni, mint ivadékát azon nagy hypocrit és Tartuffeféle familiának, melytül a világ mindinkább elnépesedik, és mellyel a mai osztrák kormány oly annyira törekedik az egész birodalmat és kivált az egykor oly kitünően nyílt szívű magyar nemzetet elárasztani és azt minden kitelhető módon elostobáztván, lassan-lassan okkal-móddal legalább arra tanítani, — hogy ezentül ne álljon mint rabló a nagyútra, de gyakorolja magát a zseblobásban, — ne csatázzon bután zsandár-patrouillok ellen, de iparkodjék azokat gyilokkal akkor illetni, mikor alszanak, — előljáróik ellen soha, de egy szóval se szegüljön, soha fel ne pattanjon, de e helyett rágalmazza őket s ártson nekik suttyomban minden kitelhető módon, — ha valakit odébb akar állítani, ne támadjon meg előlről mint számár, de dőfje a kést háfulról szívébe, onnan is bemegey, — ha kedve csosszan à la Libényi az apostoli successiót interrumpálni, ne legyen oly szánakozásra méltó ostoba, ezen operatio végbevitelére nappalt, erőszakot és nyilvános helyet választani, hiszen minek való a história, — hogy az ember tanuljon, nemde? és ugyan az mit jegyez fel? — azt, hogy a lesújtott, elgázolt, lealázott nemzet mindig oly egyéneket fejt ki nagyobb-kisebb számban, kik azon bűnös phanatistustul felhevítve, mikép meggyilkolt nemzetüket megbosszulják, nem nyúlnak késhez, nem nyúlnak pisztolhoz, de ha kell, éveken keresztül csúsznak-másznak, minden indignitást mosollyal tűrnek, sőt erejük szerint még meg is éljeneznek, míg, nulla dies sine linea, mindig közelebb jutván mély titokban tartott tervük kiviteli pillanatához, sötétben, elvonultan, egy pár cseppel felkészítik minden zsandár, policzey, adjutans és efféle őrizet dacára az úrnak kávéját, levesét, borát és azután kellő időben odébb állván, jóízűen kacagnak, mikor tudtukra jön, hogy egy usurpált apostolival kevésb van a világon, nehány in effige felfüggesztettel pedig több. — Igen, okvetlen ily resultatumra vezet a mái csupán

hypocrisisre és hazugságra alapított osztráki kormány-systema."

Az embereken javítani kell, ez minden kormány-nak leg-szenetebb kötelessége, s e tekintetben bevallja Széchenyi, hogy Magyarországon több volt a teendő, mint másutt, mert Magyarország „le nem gázolt, le nem sujtott, le nem alá-zott boldog földjén” sok önfejű, önálló és hatalmaskodni haj-landó egyéniség volt, de viszont könnyebb megjavítani a pezsgő természetűt, mint a csigavérűt.

*

Íme, ez az eszmemenete a mű ama részének (a kézirat 1—237. lapjának), amelyet Károlyi hangjánál, céljánál és egész tartalmánál fogva összetartozónak, vél, és amelyet — szerinte — Széchenyi megfelelő átdolgozás után *Önismeret* címen szándékozott kiadni. Ez a rész szerinte teljesen elűt a következő résznek (a 238—894. lapnak) anyagától. Ká-rolyi éppen ezért választotta ketté a kézirati anyagot és — mint írja — teljesen bizonyos, hogy Széchenyi szellemében járt el ez eljárásában. Károlyi szavai szerint: „Az *Önisme-ret* fogalmazásakor derült homlokú, derült kedvű, ethikai bölcselő, tréfás, jóízű adomákkal dolgozó népnevelőt a nap-fényes útról, amelyen elindult, egyszerre a vígasztalan, politika rögzös ösvényére, a nemzeti katasztrófa rémképei-nek fölidézésébe, s azután a kétségbeesés vad kitörései közt az akasztófa humorához, majd a példátlanul éles, sokszor durva szatira sziklatömegei közé taszította.”

*

Károlyi állításaival szemben megállapíthatjuk, hogy Széchenyi „derült kedvű, ethikai bölcselő, jóízű adomákkal dolgozó népnevelő” az eddig ismertetett részletekben is na-gyon sokszor nem jár „a napfényes úton, amelyen elindult”, és így az is, hogy nem ezen részletek után lép egyszerre és hirtelen a vígasztalan politika rögzös ösvényére, a nemzeti katasztrófa rémképeinek fölidézéséhez s azután a kétségbe-esés vad kitörései közt az akasztófa humorához, majd a pél-dátlanul éles, sokszor durva szatira közé”. A fenti eszme-menet azt bizonyítja, hogy ezt sokszor megteszi az ismerte-tett három részben is.

Igen találó a *Budapesti Szemle* megállapítása az 1875-i *Önismeret*-ről: „Kétségkívül e (t. i. az osztrák) kormány elleni gyűlölet volt a döblingi Széchenyi jellemének legerő-sebben kinyomott vonása. *Gondolatai mindúntalan oda tér-nek vissza*, gyakran a legcsudálatosabb fordulatok útján. Mélyen meggyőződöttnek látszik arról, hogy ama kormány politikája nemcsak kárhozatos hazánkra, hanem önmagában is szűklátókörű, rövidlátó s ennélfogva nem kerülheti el buká-

sát. Éppen oly megvetéssel, oly félelem nélkül szól róla ez *Önismeret*-ben is, mint *Blick*-jében."

Téves tehát az az állítás, hogy a 238. laptól „egy egészen más, egy egészen új munkával, egy szigorúan politikai művel van dolgunk”.

Az igaz, hogy a 238. laptól kezdve Széchenyi nem foglalkozik már az önismereti kérdéssel. De miért nem foglalkozik ezzel? Azért, mert ezt a kérdést már kimerítette. Mi volt Széchenyi főcélja? Azt akarta megírni, hogy mi történt Magyarországgal és a magyarsággal 1848/9-ben és elnyomása után. Azt akarta meegírni, miként „tiporták le”, „gyalázták meg és gyilkolták meg” a magyarságot. Az önismereti kérdés csak elősegítő eszköz ennek a főcélnek érdekében. Rá akart mutatni arra, hogy az önismeret hiánya és ebben a keretben, különösen az életrendszer hibás és helytelen megválasztása juttatta az osztrák kormányférfiakat az olmtüzi képtelenségekre, és ez az oka annak is, hogy 1857-ben is még mindig reménytelen Magyarországnak, de „Neuösterreich-nek is a helyzete. Oda fog jutni, ahová éppen a helytelen életrendszer miatt Napóleon jutott — a bukáshoz. Az önismereti kérdés tárgyalása egyuttal bevezetésül is szolgál nagy művéhez. Ebben a bevezetésben a politikai vonatkozás eleinte csak vékony érként jelentkezik, de mindjobban megdagad, ápr. 17-én (az ismeretlen részben) van a fordulóponton. Ekkor tüzi ki és kezdi meg műve tárgyát a leghevesebben és a legnagyobb kíméletlenséggel, t. i. ekkor részletezi Magyarország elnyomásának tényét és okait, ekkor nevezi meg az elnyomókat név szerint, hogy azután zuhanó érként csak ezzel: főcéljával és tárgyával foglalkozzék.

Éppen azért tévedés az is, hogy a műben a hang, cél és tartalom csak a 238. lapnál változik meg. Megvan ez az eddig ismertett minden részében: az 1875-i *Önismeret*-ben, az eddig ismeretlen és folytatásában, a 201—237. lappal határolt részben is.

Helytelen tehát okaival együtt az a feltevés, hogy Széchenyi „minden magyarázat nélkül tért át az 1—237. lap anyagáról a Károlyi által közrebocsátott 238—894. lap anyagára; továbbá, hogy Széchenyi látnoki lelke „előre megsejti a császári körút szomorú, lehangoló, sőt kétségbeejtő eredményét a nemzet hő vágyai, törekvései, várakozásai szempontjából” és hogy „előre elkeseredett a csak később bekövetkező csalódás, a nemzet reményeinek a laxenburgi kéziratval való leforrázása miatt s ennek a magyarországi körút hivatalos kihirdetéséből *hirtelen támadt elkeseredésének behatása alatt csaknem átmenet nélkül, csaknem hirtelen* odahagyja *Önismeret*-ének derűs mezőit s tollát háborgó kedve epéjébe mártva, nekifog a sokszor megdöbbenővé váló sza-

tírának, „Károlyi 3 oka, amellyel e feltevését alá akarja támasztani” — csak feltételes. Széchenyi vitairataiból kiténik, hogy ő okokat soha sem hallgat el, nagyon is felhasználja műveiben. Ha tudta volna az 1857. márc. 21-i koronatanács határozatát, ezt a kétségtelenül fontos, gögös és kíméletlen határozatot, kapva-kapott volna rajta, hogy ugyanoly kíméletlenül pellengérré állítsa.

Nem helyes tehát az a megállapítás sem, hogy Sobri betyárjának önismereti esete a fordulópont a műben; hogy ez választja ketté; s hogy ez jelzi Széchenyi kitörését. Ez a kitörés állandóan benne van az egész műben. Márc. 5-én kezdi meg, márc. 15-én, 17. és 18-án, márc. 26-tól ápr. 4-ig folytatja, és ha fordulópontról és kitörésről lehet szó, ez ápr. 17-én áll be, ápr. 21-én, 29-én és máj. 2-án folytatódik, máj. 4-től pedig állandósul.

De mindezeket figyelmen kívül hagyva, maga az a tény, hogy Széchenyi előzetes jegyzeteit *Önismeret* címen jegyezte le, s hogy művének első lapjára 1857. febr. 16-án feljegyezte az *Önismeret* címet s naponként többet-kevesebbet írva 1857. nov. 6-áig, az utolsó lapig e címen írja, és sehol sem találunk címváltoztató megjegyzést a kéziratban, — a legkétségtelenebb bizonyítéka annak, hogy a 894 lapra terjedő kéziratban egyetlen egy művet írt, az *Önismeret*-et. Ezt az adatot mellőzni és másként magyarázni lehetetlen.

Merőben ellentmond tehát Széchenyi szellemének az a feltevés, hogy Széchenyi e kéziratában két művet írt: az *Önismeret*-et és a *Nagy magyar szatirát*. Egyébként a szatira-cím is teljesen ellentmond Széchenyi szellemének, mert Széchenyi használja ugyan e művében a gúny fegyvereit, de maga a mű nem szatira, hanem Széchenyi részéről a legkomolyabb munka, amelyben az osztrák kormányzatnak és kormányférfiainak minden bűnét fel akarta tárni; nem akart nagyítani, torzítani, hanem az igazságot kívánta feltárni, s ő el is hitte, hogy mindaz, amit papírra vet, az igazságnak meg is felel.

A mű egysége mellett bizonyít az is, hogy bizonyos személyek vázolt jellemükkel, bizonyos tárgyak azonos jellemzésben nemcsak a 238—894., hanem az 1—237. lapokon egyaránt előfordulnak, s mintegy vörös fonálként a művel kapcsolatban vannak. Mindkét részben ott van pl. a császár jelzőivel, ott van hg. Schwarzenberg, Haynau, Bach; a Tartuffe és Macchiavelli jelző; Napóleon, Simonyi, a Pupnyák-majom, a zsandárok, az idegen beamterek serege, a fehérzászlónak bizonyos körülmények közt a kaszárnnyákon való kitézése és Ausztria pénzügyi romlása.

Kinek írta Széchenyi a művét? Magának vagy a köznek? Emlékirat-e vagy kiadásra szánt munka? — Magából a műből kitűnik, hogy nem magának írta, nem emlékirat, hanem — valószínűleg a külföldön ki akarta adni, hogy széles körben feltárja, mit művelt bosszúból Ausztria és kormányzata egy egész országgal. Nem nevetségessé tenni, hanem pellengrére akarta állítani azokat, akik a külföldi lapokban elterjesztett nyilatkozataik szerint Magyarországot, ezt az elmaradt országot kiemelték a barbárságból és a civilisatio útjára vezették. A kézirat a legdöntőbb bizonyíték arra, hogy a művét ki akarta adni. Mint már más helyen kifejtettem, Széchenyi e műve kidolgozásánál a régi minta szerint járt el. Először is külön ívlapokra feljegyezte a műre vonatkozó gondolatait, azután hozzáfogott a kidolgozáshoz. Ívlapokon fogalmazott olyképpen, hogy a lap $\frac{1}{4}$ szélét jegyzeteinek tartotta fenn, a $\frac{3}{4}$ -re írta le gondolatait. Az első ívlap felső részére felírta a mű címét: *Önismeret*. A lapszélre írta megjegyzéseit, ha valamely szóval, kifejezéssel vagy adattal nem volt tisztában; ideírta a másolásra vonatkozó utasításait vagy egyéb jegyzeteit Tasner számára.

Csak néhány példát említek. E kifejezésnél „so will ich lieber etwas lernen, als studiren“ ezt a megjegyzést találjuk a lapszálon: „T. (t. i. Tasner) Nb, lernen und studiren! kann man das ungarisch einfach sagen.“ A kiadásra való szándékot bizonyítja a febr. 21-i jegyzet: „T. (t. i. Tasner) Mit Absätze à la Lamartine. — Wo drucken? Fragen mit anderen Buchstaben.“ A mű elején, febr. 17-én ezt jegyzi fel: Ily módon fog *olvasóim közt* tán nem egy okoskodni“. Az ismeretlen szövegben, ápr. 19-én pedig ezt találjuk feljegyezve: „És most az, ki e sorokat *olvassa*, tegye kezét szívére.“ — Mindez arra mutat, hogy Széchenyi igenis ki akarta adni ezt a művét is, amint ezt Szögyényivel 1857. júniusi látogatása alkalmával közölte.

Művét azonban még sem adta ki. Ennek egyszerű oka az: mert nem fejezte be. 1857. nov. 6-án dolgozik utoljára művén, e nap után változott meg szándéka. Ekkortájt jelent meg Mayer: *Rückblick*-je. Ez a mű térítette el eredeti szándékától.

*

Az *Önismeret* történetéhez tartozik annak a megállapítása is, hogy maga a mű, a jóhiszemű okoskodások miatt, csak csonkokban jelent meg:

Önismeret címen 1875-ben jelent meg a kézirat 1—187. lapjának anyaga 252 nyomtatott lapon; ezt azonos szövegben második kiadásban 1925-ben közölte Tolnai Vilmos a *Döblingi Iratok* III. kötetének 579—788. lapján;

13 $\frac{1}{3}$ lap (a fogalmazvány 187—200. lapjának) anyaga mindeddig ismeretlen;

a fogalmazvány 201—237. lapjának anyagát Tolnai Vilmos tette közzé *Az Önismeret folytatása* címen a *Döblingi Iratok* III. köt. 789—834. lapján;

a fogalmazvány 238—894. lapjának anyagát pedig Károlyi Árpád közölte *Gróf Széchenyi István nagy magyar szatirája* címen 1922-ben a *Döblingi Iratok* II. kötetében (21—7131.).

A kézirat sorsáról éppen nem kellemes tény derült ki. A 201—894. lapot a bécsi rendőrség 1860. márc. 3-án lefoglalta. Ez a kézirat volt a legterhelőbb bizonyíték Széchenyi ellen a vizsgálat megindítására. Széchenyi halálával azonban az ügy reánézve befejeződött. A kézirat a többi irattal együtt lefoglalva maradt. Tasner Antal, Széchenyi kézíratainak örököse, kérvényezte ugyan a lefoglalt iratok kiadását, de kérését nem teljesítették. 1860. nov. 27-én az uralkodó úgy határozott, hogy „Széchenyinek az országos törvényszéknél és a rendőrminisztériumnál levő iratai közül azok (tehát a 201—894. lapok is), amelyek visszaadásra nem alkalmasak, esetleg a Széchenyi-család egyik tagja jelenlétében semmisíttessenek meg”, minden más irat a Széchenyi-családnak esetleges kérésére kiadandó. Gr. Széchenyi Béla a megsemmisítésre vonatkozó feltételeket nem fogadván el, az iratok visszaadását követelte. Az iratok megsemmisítése elmaradt, az iratok az uralkodó rendeletére kabinetje levéltárába, innen a bécsi udvari és állami levéltárba, az 1914/8-i világháború után pedig az Országos Levéltárba kerültek és teljes szövegükben *sértetlenül* reánk maradtak.

Ezzel szemben az 1—200. lapok magyar kézben voltak és ezekben éppen az ismeretlen 188—200. lapokon *lényeges részeket töröltek*. A kitörölt részletek másolatát elolvashattam s megállapíthatom, hogy magyar szempontból fontos adatokat tartalmaznak.

*

Az *Önismeret*-re vonatkozó adatokat összegezve az alábbi képet nyerjük a műről:

Széchenyi művét 1857. febr. 16-án kezdte írni s naponként többet-kevesebbet dolgozva 1857. nov. 6-án a 894. ív-lapig jutott, tehát 264 napon át 894 ív-lapot fogalmazott meg. Ekkor a magyar szempontból hirhedtté vált *Rückblick* megjelenése után Széchenyi abbahagyta az *Önismeret*-et, úgy hogy a mű nagy terjedelme mellett befejezetlen maradt.

Művét az önismeret fontosságával vezeti be és számtalan saját és mások életéből vett példával világítja meg az önismeretre vezető nehéz utat, a módot és az eszközöket. Mindezt sok kitéréssel, igen részletezve adja elő. Gyakori

a műben a neveléstani, egészségügyi és államtudományi bölcselkedés is. A legfontosabb önismereti eszköznél, az egészség megszerzésének, fenntartásának és elvesztésének kérdésénél tér főtárgyára: Magyarország politikai helyzetének ismertetésére és a bajok forrására. Egy ideig kettős irányúnak látszik taglalása: az egészségügyi és politikai taglalásokat eleinte egymásba fonva váltogatja. Az egészség ugyanis szorosán egybefügg szerinte a helyes életrendszerrel és példakal igazolja, hogy a helyes életrendszer a legnagyobb mérsékletet követeli meg ételben és italban. A találó példákat nagyobbrészt saját életéből veszi, mert ő is sokszor visszaélt e téren. Élete 66. évében, betegén úgy kell élnie, ahogy művében ajánlja. Ekkor állapítja meg az életrendszer bölcs szabályait és éppen ez mutatja, hogy az önismereti tárgy sok tekintetben utópia. Széchenyi is csak sok betegség és szenvedés után és közben jut a bölcs megállapításokra, amikor már a legnagyobb mérséklettel kell élnie. A helytelen életrendszer a testi és lelki bajok kútforrása. Ez első sorban azokra vonatkozik, akik lelkükkel, gondolataikkal működnek. Ezeknél sokszor a legkisebb adag, egy pohár bor vagy egy kis édesség elég arra, hogy az események sikerüljenek vagy ne sikerüljenek. Ausztria államférfiai, sajnos, nem követték e szabályt, hanem a folytonos lakmározással 1848/9-ben és később is oly útra tévedtek és tévednek, amely az eseményeket rossz irányba terelte és tereli. Ebből eredt minden baj. A rendszer korhadtságát azokkal a párbeszédekkel jellemzi, amelyeket Bach, a főkolompos, a császárral folytat; egyúttal ostromozza is e rendszert és vezetőit az elsőtől a kormányon át az osztrák népig. Háttérbe szorul minden Széchenyi előtt: a dinasztikus hűség, a nagy monarchia, csak egyet lát „lesujtott, lealázott, meggyilkolt” nemzetét, ezért kíméletlen a tények megállapításában, a rendszer és a kormányférfiak bírálatában. A mű nem „neveléstani, egészségügyi, államtudományi bölcselkedés, hanem politikai röpirat, Széchenyi e nemű művei közt a leghevesebb.

VISZOTA GYULA.